

Olga Tokarczuk (Polen, 1962) is de belangrijkste Poolse schrijver van haar generatie. Ze schreef twaalf romans, waaronder *De rustelozen* uit 2007, dat in 2011 bij De Geus in vertaling verscheen. Hiervoor ontving Tokarczuk de Nike-prijs (de belangrijkste literaire prijs van Polen) en in 2018 de Man Booker International Prize. Ook voor *De Jacobsboeken* ontving ze de Nike-prijs.

Karol Lesman (Nederland, 1951) is een van de belangrijkste Nederlandse vertalers van Poolse literatuur. Hij vertaalde vierenzestig boeken, waaronder vier van Olga Tokarczuk, die alle bij De Geus verschenen. Voor zijn vertalingen ontving hij in 2017 de Martinus Nijhoff Prijs (de belangrijkste Nederlandse vertalersprijs) en in 2013 de belangrijkste Poolse vertalersprijs Transatlantyk. Ook vertaalde hij de klassieke negentiende-eeuwse roman *De pop* van Bolesław Prus, een van Olga Tokarczucs favoriete boeken.

Van Olga Tokarczuk verschenen ook bij De Geus

Oer en andere tijden

Amos

Huis voor de dag, huis voor de nacht

De laatste verhalen

De rustelozen

Jaag je ploeg over de botten van de doden

De Jacobsboeken

OFTEWEL
EEN GROTE REIS
OVER ZEVEN GRENZEN,
DOOR VIJF TALEN
EN DRIE GROTE RELIGIES,
DE KLEINE NIET MEEGEREKEND.

Olga Tokarczuk

VERTELD DOOR DE DODEN,
EN DOOR DE AUTEUR AANGEVULD MET BEHULP
VAN CONJUNCTUUR,
UIT VELE UITEENLOPENDE BOEKEN
GEPUT, ALSMEDE GEHOLPEN
DOOR DE IMAGINATIE, DIE DE
GROOTSTE NATUURLIJKE GAVE IS
VAN DE MENS.

VOOR DE WIJZEN PRO MEMORIE,
VOOR MIJN LANDGENOTEN TER REFLECTIE,
VOOR DE LEKEN TOT LERING,
VOOR DE MELANCHOLICI EVENWEL TOT VERMAAK.

Uit het Pools vertaald door Karol Lesman

Dit project werd gefinancierd met de steun van de Europese Commissie.
De verantwoordelijkheid voor deze publicatie ligt uitsluitend bij de auteur;
de Commissie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van de informatie
die erin is vervat.

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

This publication has been supported by the ©POLAND Translation Program

BOOK INSTITUTE

©POLAND

Illustraties bijeengebracht dankzij de welwillendheid van het Zakład Narodowy im.
Ossolińskich te Wrocław.
Het portret van Ewa Frank (pagina 163) komt uit de collectie van het Nationaal Museum
te Warschau.

Eerste druk, maart 2019
Zesde druk, november 2020

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van
het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Księgi Jakubowe*, verschenen bij Wydawnictwo Literackie
Oorspronkelijke tekst © Olga Tokarczuk en Wydawnictwo Literackie, Krakau 2014
Nederlandse vertaling © Karol Lesman en De Geus BV, Amsterdam 2019
Omslagontwerp Berry van Gerwen

ISBN 978 90 445 3797 0
NUR 302

Voor mijn ouders

Proloog

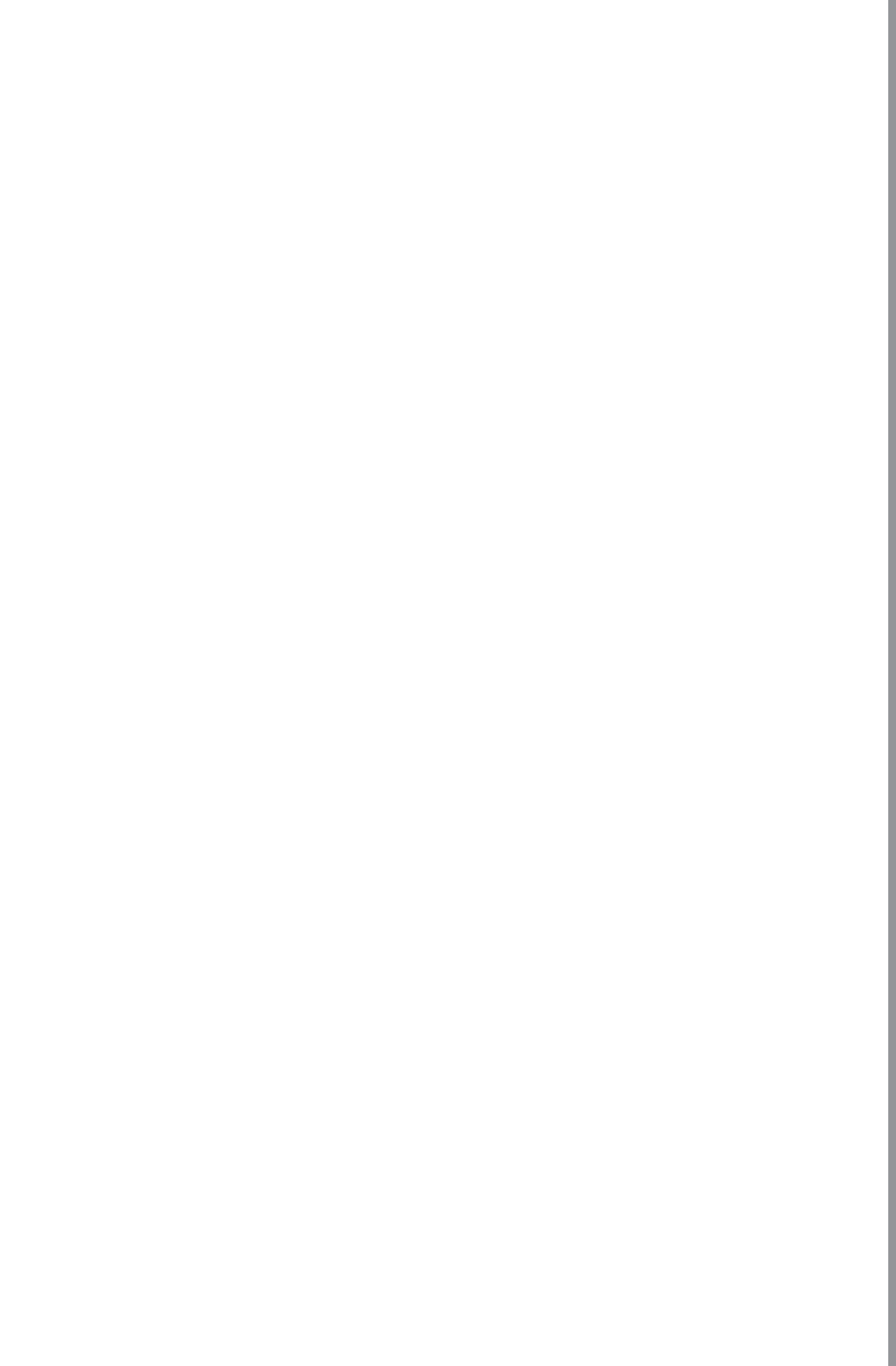
Het doorgeslikte papiertje blijft in de slokdarm ergens ter hoogte van het hart steken. Het zuigt zich vol met speeksel. Zwarte, speciaal hiervoor bereide inkt lost langzaam maar zeker op en de letters verliezen hun gedaante. In het lichaam van een mens barst het woord in tweeën, in zijn substantie en zijn wezen. Als die eerste verdwijnt laat het tweede, nu zonder gedaante, zich opnemen door de weefsels van het lichaam, aangezien een wezen onophoudelijk op zoek is naar een materiële drager; zelfs als dat moet geschieden met vele ongelukken tot gevolg.

Jenta wordt wakker, terwijl ze toch al bijna dood was. Ze voelt dit nu heel duidelijk, het is als pijn, als de stroming van een rivier, een trilling, een druk, een beweging.

In de omgeving van het hart keert een milde vibratie terug, het hart klopt zwakjes maar gelijkmatig, zeker van zichzelf. In de uitgedroogde en benige borsten van Jenta stroomt opnieuw warmte. Jenta knippert met haar ogen en tilt met moeite haar oogleden op. Ze ziet het over haar heen gebogen bezorgde gelaat van Eliza Szor. Ze probeert naar hem te glimlachen, maar daarvoor ontbreekt haar de macht over haar gezicht. Eliza Szor heeft opgetrokken wenkbrauwen, hij kijkt verwijtend naar haar. Zijn mond beweegt, maar geen enkel geluid bereikt Jenta's oren. Ergens vandaan komen handen, de grote handen van de oude Szor die naar haar hals reiken en onder de oude deken verdwijnen. Szor probeert onhandig het krachteloze lichaam op zijn zij te keren en eronder te kijken, naar het laken. Nee, Jenta voelt zijn inspanningen niet, ze voelt alleen de warmte en aanwezigheid van een baardige, bezwete man.

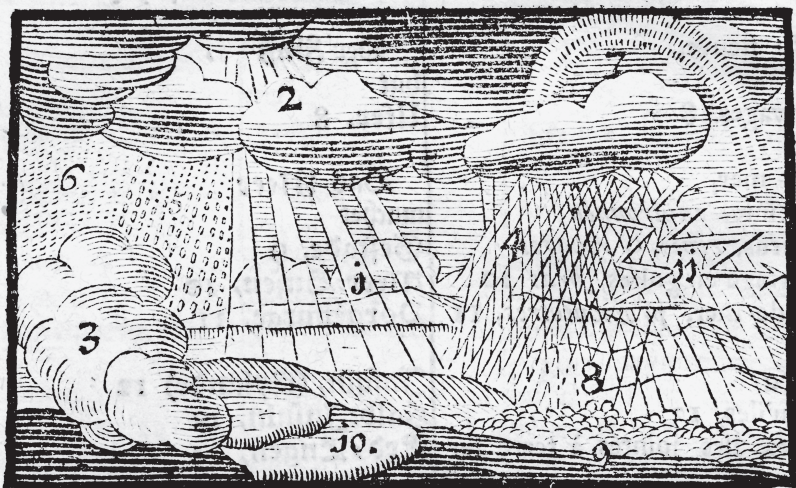
Even later, als ten gevolge van een stoot, kijkt Jenta plotseling naar dit alles van bovenaf, naar zichzelf en naar de kalende kruin van Szor, in deze worsteling met haar lichaam is namelijk zijn mutsje afgevalen.

En sindsdien is het nu zo – Jenta ziet alles.

I.

HET BOEK VAN DE MIST

Ex aqua
ascendit
vapor. I m. 3.

Inde fit
nubes; 2 f. 3.
& prope terram
nebula 3 f. 1.

E nube
stillat (defluit gut-
(tatim)
pluvia 4 f. 1.
& imber. m. 3.

Z wody
wstępuje
para, I
ząd się stawa
obłok, 2
a bliska ziemi
mgła. 3

Z obłoku
kropi (kapie kropla-
mi) defluere, n. 3. kapać.
deszcz, 4
i deszcz gwałtowny,

ascendere, n. 3. wstępo-
wać.

Bo on
kow iego
na wiele
a głęboko
Il retie
comme
couvrent
connoitre
bernacle?
racines de
Er nir
die Plaz
den Wo
wenn er i
mit seine
die Ende

De l'Ear
s'élèvent c
certaines v
Dont C
se font le
mais tout
les brouil
La plui
tant mem

découle t
des nues.

Qua

1

1752, Rohatyn

Het is eind oktober, vroeg in de ochtend. De hoogerwaarde deken staat in de gaanderij van de pastorie en wacht op zijn rijtuig. Hij is eraan gewend om bij het kriecken van de dag op te staan, maar deze keer is hij maar halfwakker en eigenlijk weet hij niet hoe hij hier terecht is gekomen: alleen oog in oog met een zee van mist. Hij herinnert zich niet meer hoe hij is opgestaan noch hoe hij zich heeft aangekleed noch of hij al heeft gegeten. Verbaasd kijkt hij naar zijn solide schoenen die onder zijn soutane uit steken en naar de wat versleten panden van zijn vaal geworden wollen jas, en naar de handschoenen die hij in zijn hand houdt. Hij trekt de linker aan; van binnen voelt die warm en hij past ideaal om zijn hand, alsof hand en handschoen elkaar al jaren kennen. Hij haalt opgelucht adem. Hij voelt aan de over zijn schouder gehangen tas, werktuiglijk betast hij de rechthoekige randen, die hard en als onderhuidse littekens verdikt zijn, en langzaam maar zeker herinnert hij zich weer wat erin zit: een zware, bekende, prettige vorm. Iets goeds, iets wat hem hiernaartoe heeft gebracht, bepaalde woorden, bepaalde tekens: dat alles is nauw verbonden met zijn leven. O ja, hij weet al wat daar zit en dit besef begint langzaam zijn lichaam te verwarmen, en daardoor wordt de mist als het ware doorzichtiger. Achter hem bevindt zich de duistere opening van een deur, één vleugel is nog dicht, waarschijnlijk moet de kou al in de lucht zitten, misschien heeft de eerste vorst de pruimen in de boomgaard zelfs al verflenst. Boven de deur bevindt zich een onduidelijk opschrift; hij ziet het, zonder ernaar te kijken, want hij weet wat er staat, hij heeft er immers zelf de opdracht toe gegeven; twee ambachtslieden uit Podhajce hebben er de hele week over gedaan om de letters in hout te kerven, hij had ze namelijk opgedragen er sierletters van te maken:

WAT VANDAAG WAS, IS MORGEN HEEN.

WAT GEVLUCHT IS, HALEN WE NOOIT MEER III

In het woordje 'in' is de letter 'n' andersom geschreven, als zijn spiegelbeeld, wat hem bijzonder irriteert.

Voor de zoveelste keer hierdoor geërgerd schudt de hoogerwaarde driftig zijn hoofd en dat maakt hem definitief wakker. Die omgekeerde letter, dat is de 'и' ... Wat een slordigheid! Je moet hun voortdurend op de handen kijken, hen bij elke stap in de gaten houden. En omdat die ambachtslieden Joden waren, hebben ze het opschrift bovendien op een bepaalde manier Joods gemaakt, de letters zijn te veel gekruld, wankel. En dan had een van hen ook nog gehakketakt dat het net zo goed zo'n 'n' kon zijn, ja, dat die zelfs mooier was, want het dwarsstreepje liep van beneden naar boven en van links naar rechts, op christelijke wijze, en andersom zou het juist op zijn Joods zijn geweest. Deze lichte irritatie brengt hem weer bij zinnen en nu ziet de hoogerwaarde Benedykt Chmielowski, de deken van Rohatyn, waar het gevoel vandaan kwam dat hij nog sliep: hij staat in een mist die de kleur heeft van zijn beddengoed, grijs; gebroken wit dat al door vuil is aangetast, enorme ladingen grijs die de voering zijn van de wereld. De mist is onbeweeglijk, hermetisch vult hij het hele erf, erachter spoken allerlei bekende gedaantes van een reusachtige perenboom, een muurtje en even verderop een rieten wagen. Dit is een gewone hemelse wolk die op de aarde is gevallen en er met zijn buik bovenop is gaan liggen. Hij heeft er gisteren nog over gelezen bij Comenius.

Nu hoort hij het bekende gekraak en gehobbel dat hem tijdens elke reis onherroepelijk in een staat van creatieve meditatie brengt. Pas na het geluid doemen uit de mist Roszko, die het paard aan de teugel leidt, en de calèche van de hoogerwaarde deken op. Bij de aanblik ervan voelt de hoogerwaarde een opwelling van energie, hij slaat met een handschoen tegen zijn hand en klautert op de zitting. Zoals gewoonlijk herschikt Roszko zwijgend het tuig en werpt de priester een lange blik toe. De mist maakt zijn gezicht grijs en zorgt ervoor dat de priester de indruk krijgt dat hij ouder is dan ooit tevoren, alsof hij in de loop van één nacht ouder is geworden, en hij is immers nog maar een jonge knaap.

Uiteindelijk komen ze in beweging, maar het is alsof ze stil zijn blijven staan, op enige beweging duiden slechts het wiegen van het rijtuig en een rustgevend gekraak. Zo vaak hebben ze deze weg al afgelegd, gedurende zo veel jaren, dat ze niet langer naar vergezichten hoeven kijken en geen oriëntatiepunt meer nodig zullen hebben. De priester weet dat ze nu over de weg

rijden die langs de bosrand voert en zo zullen ze voortgaan tot aan het kruispunt waar het kapelletje staat dat hij daar trouwens zelf jaren geleden heeft laten neerzetten, nadat hij het ambt van pastoor te Firlejów had aanvaard. Lang had hij erover nagedacht wie hij in dit kapelletje zou plaatsen en daarbij had hij aan de heilige Benedictus gedacht, zijn patroonheilige, en aan Onufrius, de heremiet die in de woestijn op wonderse wijze door een palm met dadels was gevoed, terwijl hem elke achtste dag door engelen uit de hemel het lichaam van Christus werd gebracht. Want ook Firlejów zou voor de priester zo'n woestijn worden toen hij, na jaren Dymitr, de zoon van Zijne Hoogheid de heer Jabłonowski, te hebben onderwezen, hiernaartoe was gekomen. Maar na de zaak te hebben overdacht vond hij dat de kapel niet voor hem en de bevrediging van zijn eigen ijdelheid moest worden gebouwd, maar voor het simpele volk, opdat het op dit kruispunt zou kunnen uitrusten en hiervandaan zijn gedachten op de hemel richten. Dus kwam er op de ommuurde, gewitte sokkel de Moeder Gods Koningin van de Wereld met een kroon op het hoofd te staan. Onder haar kleine spitse schoentje kronkelde een slang.

Maar vandaag gaan ook zij en de kapel en het kruispunt op in de mist. Het enige wat te zien is zijn de toppen van de bomen, een teken dat de mist bezig is op te trekken.

'Kijk, Uwe Genade, Kaśka heeft geen zin om verder te gaan', zegt Roszko somber als de calèche tot stilstand komt. Roszko stapt van de bok en slaat duchtig enkele kruistekens.

Vervolgens buigt hij voorover en kijkt in de mist alsof hij in water kijkt. Onder zijn plechtig rode, zij het enigszins vaal geworden wambuis steekt zijn hemd uit.

'Ik weet niet waar we naartoe moeten', zegt hij.

'Hoezo weet je dat niet? We zitten toch al op de weg naar Rohatyn', zegt de verbaasde priester.

En dus toch! Hij stapt uit de calèche en loopt zijn bediende achterna, radeloos lopen ze om het rijtuig heen, met een op het wit geconcentreerde blik. Ze hebben het idee dat ze iets zien, maar hun ogen, die nergens houvast aan hebben, beginnen de draak met hen te steken. Dat ook hun dat moest overkomen! Het is immers alsof je in je eigen broekzak verdwaalt.

'Stil!' zegt de priester plotseling en zijn oren spitsend heft hij een vinger. En inderdaad, ergens van links uit kluwens mist komt het zwakke geruis van water.

'Laten we dat geruis volgen. Het is water dat stroomt', besluit de priester.

Ze zullen nu langzaam langs de rivier, die ze Gniła Lipa, de Rotte Linde, noemen, trekken. Het water zal hen leiden.

Alras ontspant de priester zich in de calèche, hij strekt zijn benen en staat zijn ogen toe over de zee van mist te dwalen. Onmiddellijk vervalt hij in reisgepeins, want een mens denkt het best na als hij in beweging is. Langzaam, talmend, komt het mechanisme van zijn brein tot leven, de radertjes en transmissies brengen de aandrijfwielen in beweging, precies zoals in het uurwerk dat bij hem op de pastorie in de gang staat en dat hij ooit in Lwów heeft gekocht; hij had er flink voor in de buidel moeten tasten. Zo dadelijk weerklinkt het bimbam. Zou de wereld niet uit zo'n mist hebben kunnen ontstaan, begint hij zich af te vragen. De Joodse historicus Josephus Flavius beweert immers dat de wereld in de herfst is geschapen, tijdens het herfstequinoctium. Een dergelijke denkwijze is geoorloofd, want in het paradijs hadden ze uiteindelijk ook fruit; er hing immers een appel aan een boom en het moet dus wel herfst zijn geweest ... Daar zit iets waars in. Maar onmiddellijk komt een andere gedachte bij hem op: wat is dit voor argument? Zou de almachtige God zulk schamel fruit niet extra hebben kunnen scheppen, in enig ander jaargetijde?

Als ze de hoofdweg bereiken die naar Rohatyn voert mengen ze zich in de stroom van voetgangers, ruiters en allerlei karren die als met Kerstmis van brood geknede poppetjes uit de mist tevoorschijn komen. Het is woensdag, marktdag in Rohatyn, er rijden boerenkarren beladen met zakken graan, kooien met pluimvee, allerlei landbouwproducten. Tussen hen in marcheren in een straf tempo handelaars met alle mogelijke handel; hun kraampjes, die nu slim zijn opgevouwen, laten zich op hun ruggen dragen als emmerjukken en worden zo dadelijk tafels vol kleurrijke stoffen, houten speelgoed, in de dorpen voor een kwart van de prijs gekochte eieren ... De boeren brengen ook geiten en koeien mee die ze willen verkopen; de door het rumoer verschrikte dieren zetten zich schrap in de regenplassen. Ze worden ingehaald door een jakkerende, met een poreus tentzeil bedekte wagen vol lawaaierige Joden die van heinde en ver onderweg zijn naar de jaarmarkt in Rohatyn en achter hen aan komt een rijke koets die moeite heeft om in de mist en de drukte op de weg zijn statigheid te bewaren; de heldere, gelakte deurtjes zijn zwart van de modder en het gezicht van de koetsier in een blauwe pelerine staat onzeker, hij had kennelijk niet verwacht zo'n wanorde aan te treffen en zoekt nu met een wanhopige blik een gelegenheid om van dit duivels traject af te geraken.

Roszko is verbeten en laat zich niet de berm in drukken, hij blijft aan de rechterkant rijden en terwijl hij met één wiel over het gras en met het andere over de weg rijdt, verplaatst hij zich handig naar voren. Zijn droeve, ovale gezicht krijgt een rode kleur en er trekt een duivelse grimas overheen. De

priester werpt een blik op hem en hij moet denken aan een gravure die hij niet eerder dan gisteren heeft gezien; er stonden heethoofden op en ze hadden dezelfde grimassen op hun gezicht als Roszko nu heeft.

‘Laat Zijne Genade de hoogerwaarde door. *Noe, posjli!** Opzij, *Loedyny!** schreeuwt Roszko.

Voor hen doemen de eerste gebouwen op, plotseling, zonder waarschuwing. Zo te zien verandert de mist het gevoel van afstand, want zelfs Kaška lijkt hierdoor verrast. Plotseling springt ze op, rukkend aan de disselboom, en zonder de besliste reactie van Roszko en diens zweep zou de calèche zijn omgekieperd. Misschien is Kaška geschrokken van de vonken die uit het haardvuur spetteren of van de onrust van de paarden die op hun beurt staan te wachten om te worden beslagen ...

Verderop bevindt zich de herberg, miezerig en armoedig, hij lijkt op een boerenstulp. Als een galg steekt de zwengel van de put erbovenuit, steekt door de mist omhoog en het einde ervan verdwijnt ergens daar boven. De priester ziet dat de bestofte calèche hier is gestopt, de vermoeide koetsier heeft zijn hoofd tot bijna op zijn knieën laten zakken en springt niet van de bok, ook komt er niemand naar buiten. En er staat al een lange, magere Jood voor met naast hem kleine meisjes met ongekamde haren. Dat is alles wat de hoogerwaarde deken ziet, want de mist slokt alles wat ze passeren op; het valt ergens in het niet, lost op als een gesmolten sneeuwvlokje.

Wel, dit is Rohatyn.

Het begint met lemen hutten, huisjes van klei bedekt met strodaken die de gebouwen in de aarde lijken te drukken; maar hoe dichter bij het marktplein, des te slanker de huisjes, de strodaken worden verfijnder en uiteindelijk gaan ze over in de houten dakspaan van huizen van kleiachtige, ongebrande baksteen. Hier staan ook een parochiekerk, het dominicanenklooster, de kerk van de heilige Barbara aan het marktplein en verderop twee synagogen en vijf orthodoxe kerken. Rondom het marktplein staan als paddestoelen kleine huizen en in elk ervan is een of andere nering. Een kleermaker, een touwslager, een pelswerker, allemaal Joden, en daarnaast een bakker met de naam Bochenek (‘Brood’), waar de hoogerwaarde deken altijd blij van wordt, want het toont een zekere verborgen orde die weleens wat zichtbaarder en consequenter zou mogen zijn, want dan zouden de mensen vast ook deugdzamer leven. Daarnaast de zaak van een wapensmid die Luba heet; zijn gevel onderscheidt zich door welvaart, de muren

* Zie voor de met * gemarkeerde woorden de Verklarende woordenlijst op p. 24

zijn versgeverfd in blauw en boven de ingang hangt een groot roestig zwaard: zo te zien is deze Luba een goede ambachtsman en zijn de zakken van zijn klanten rijkelijk gevuld. Verder heb je nog een zadelmaker die voor zijn deur een houten bok heeft geplaatst en daarop een prachtig zadel, de stijgbeugels zijn vermoedelijk verzilverd, zo blinken ze.

Overall ruik je de muffe geur van mout, alle handelswaar die te koop wordt aangeboden is ervan doordrongen. Je kunt er als van brood van eten. Aan de rand van Rohatyn, in Babińce, staat een aantal kleine brouwerijen, daarvan verspreidt die doordringende geur zich over de hele omgeving. Vele kraampjes verkopen hier bier, de betere winkels hebben ook sterkedrank in voorraad en mede, voornamelijk *trójniak**. De winkel van de Joodse koopman Wakszul biedt ook wijn aan, echte Hongaarse wijn en originele rijnwijn, en ook van die zure die helemaal vanuit Walachije wordt aangevoerd.

De priester beweegt zich langs kramen die geconstrueerd zijn van allerlei materiaal: planken, stukken dik geweven doek, rieten manden, ja zelfs bladeren. Een vrouw, klein van gestalte met een witte hoofddoek om, verkoopt pompoenen van de wagen en hun felle oranje kleur trekt kinderen aan. Daarnaast prijst een andere vrouw klompjes kaas aan die op mierikswortelbladeren liggen uitgespreid. Verderop staan nog veel meer koopvrouwen die handeldrijven, omdat ze weduwe zijn of getrouwd met een zuiplap: olievrouwen, zoutverkoopsters, lakenhandelaarsters. Gewoonlijk neemt de priester producten van deze pasteimaakster af en nu zendt hij de handelaarster een vriendelijke glimlach. Achter haar staan twee kramen die versierd zijn met een groene tak, wat erop duidt dat daar versgebrouwen bier wordt verkocht. En hier heb je de rijke kraam van Armeense kooplieden: mooie, lichte stoffen, messen in versierde foedralen en meteen daarna: *wizina* ofwel gedroogde vis, waarvan de muffe geur in het katoenen Turkse tapijtwerk dringt. Verderop verkoopt een man in een bestoft gewaad uit een aan zijn smalle schouders gehangen doos eieren die per dozijn verpakt zijn in van gras gevlochten mandjes. Een ander biedt eieren op stapels aan, in grote manden tegen een concurrerende prijs, bijna de prijs die je bij de groothandel betaalt. De kraam van de bakker is in zijn geheel behangen met bagels, iemand heeft er eentje in de modder laten vallen en die wordt nu met smaak verorberd door een kleine hond.

Er wordt hier in van alles gehandeld. Ook in gebloemde stoffen, hoofddoeken en sjaals rechtstreeks uit de bazaar in Istanboel, kinderschoentjes, fruit, noten. Een man tegen een schutting heeft een ploeg en spijkers in alle soorten en maten, ter grootte van een speld tot enorme kanjers om een huis mee te bouwen. Daarnaast heeft een forse vrouw met een gesteven kapje op het hoofd

ratels voor nachtwakers voor zich liggen: kleine waarvan het geluid eerder aan het nachtelijke spel van krekels doet denken dan aan de oproep te gaan slapen, en grote die integendeel zelfs een dode tot leven zouden kunnen wekken.

Hoe vaak is Joden niet verboden in zaken te handelen die verbonden zijn met de Kerk? In deze kwestie hebben zowel priesters als rabbijnen zich gemengd, maar het heeft niets opgeleverd. Je vindt hier dus mooie missalen, met een lintje tussen de bladzijden, met op het omslag schitterend beslagen zilveren letters die als je er met je vingers overheen gaat warm en levend lijken. Een schone, bijna elegante man met een bontmuts houdt ze als een soort relikwieën vast: gewikkeld in dun papier, crèmeachtig vloeit, zodat deze smerige, mistige dag hun onschuldige, christelijke, naar drukkersinkt geurende pagina's niet bezoedelt. Hij heeft ook kaarsen van was en zelfs plaatjes van heiligen met een aureool.

De priester loopt naar een van de reizende boekverkopers in de hoop dat hij er iets in het Latijn zal aantreffen. Alle boeken zijn echter Joods, want eraan naast liggen zaken waarvan de priester de bestemming niet kent.

Hoe verder hij zijn blik in de zijstraatjes laat gaan, des te groter de armoede die daar aan de oppervlakte komt, als een vuile teen uit een versleten schoen; het is grauwe, stille, in de aarde gedrukte armoede. Dit zijn geen winkels meer, geen kramen, maar hokken als voor honden, in elkaar geflanst van dunne plankjes die ergens op een mestvaalt bijeen zijn geraapt. In een ervan repareert een schoenmaker schoenen die al vele malen genaaid, verzoold en gelapt zijn. In een ander, dat geheel behangen is met metalen potten, is een ketellapper gevestigd. Hij heeft een mager en ingevallen gezicht, een muts bedekt zijn met bruine petechieën bezaaide voorhoofd. De hoogerwaarde deken zou er angst voor hebben gehad zijn pannen door hem te laten repareren, bang dat door aanraking van de vingers van die onzalige een verschrikkelijke ziekte op anderen zou worden overgebracht. Daarnaast slijpt een oude man messen als ook allerlei sikkels en zeisen. Zijn werkplaats bestaat uit een stenen wiel dat aan zijn hals is bevestigd. Als hij iets te slijpen krijgt zet hij een primitieve houten stellage op de grond: enkele leren riemen maken hiervan een simpele machine waarvan het met de hand in beweging gezette wiel de metalen lemmers likt. Soms vliegen er van deze machine zowaar enkele echte vonken die in de modder vallen en waaraan met name smoezelige, schurftige kinderen plezier beleven. Met zijn beroep verdient hij nauwelijks een grijpstuiver. Misschien dat hij zich met behulp van dat wiel ooit nog eens in een rivier kan verdrinken, dit is nog een voordeel van dit beroep.

Vrouwen in vodden verzamelen op de straat splinters en uitwerpselen om

vuur aan te maken. Aan die vodden is moeilijk te zien of het Joodse, orthodoxe dan wel katholieke armoede is. Ja, armoede kent geloof noch nationaliteit.

'*Si est, ubi est**?' vraagt de priester zich aan het paradijs denkend af. Ongetwijfeld niet hier in Rohatyn noch, zo komt het hem voor, elders op Podolische bodem. En als iemand mocht denken dat het in de grote steden beter is, dan vergist hij zich deerlijk. Weliswaar is de hoogerwaarde nog nooit van zijn leven in Warschau of Krakau geweest, maar hij weet het een en ander uit de verhalen van de bernardijn Pikulski, die meer van de wereld heeft gezien dan hij, en van wat hij hier en daar op de hoven hoort.

Het paradijs, ofwel de tuin der lusten, is door God overgebracht naar een mooie en onbekende plaats. En zoals in *Arca Noe* staat beschreven bevindt het paradijs zich ergens in het land van de Armenen, hoog in de bergen, terwijl Brunus beweert dat het *sub polo antarctico* is, onder de Zuidpool. Een teken van nabijheid van het paradijs vormen vier rivieren: de Gichon, de Pison, de Eufraat en de Tigris. En er zijn auteurs die, omdat ze op aarde geen plek voor het paradijs kunnen vinden, het in de lucht situeren, zo'n vijftien el boven de bergen. Maar dat lijkt de priester nu juist niet zo slim bedacht. Want hoe zou dat moeten? Zouden zij die onder het paradijs op aarde leven het dan van onderen kunnen zien? Zouden zij tegen de hielen van de heiligen aankijken?

Aan de andere kant kun je het niet eens zijn met hen die valse oordelen proberen te verkondigen als zou de heilige tekst over het paradijs slechts mystieke betekenis hebben, dat wil zeggen dat hij in geestelijke ofwel allegorische zin moet worden opgevat. De priester vindt, niet omdat hij priester is, maar uit eigen diepe overtuiging, dat de Heilige Schrift letterlijk moet worden genomen.

Hij weet bijna alles over het paradijs, want niet eerder dan vorige week heeft hij een hoofdstuk voltooid van zijn zeer ambitieuze boek, een hoofdstuk dat een compilatie is van alle boeken die hij bezit in Firlej, en hij heeft er honderddertig. Voor sommige is hij naar Lwów gereisd, en zelfs naar Lublin.

Daar heb je het bescheiden hoekhuis waar hij naartoe onderweg is. Zo heeft pater Pikulski hem aangeraden. De lage deur met twee vleugels staat wijd open; er komt een geur van specerijen vandaan die zeldzaam is te midden van de stank van paardenpoep en herfstachtige vochtigheid, en nog een andere prikkelende geur die de hoogerwaarde deken inmiddels bekend is, die van *kaffa**. De hoogerwaarde drinkt geen kaffa, maar ooit moet hij deze drank beter leren kennen.

De hoogerwaarde kijkt achterom en zoekt met zijn blik Roszko; hij ziet

hoe hij met sombere aandacht met bont gevoerde jassen verlegt, en verder is iedereen op de markt met zichzelf in de weer. Niemand kijkt naar de hoogerwaarde, iedereen gaat geheel op in de vrijmarkt. Het is een kabaal en drukte van jewelste.

Boven de ingang tot het gebouw hangt een nogal onbeholpen vervaardigd uithangbord:

SZOR MAGAZIJN VAN WAREN

Daarna komen Hebreeuwse letters. Bij de deur hangt een metalen plaquette en daarnaast staan wat tekens, en de hoogerwaarde herinnert zich dat Athanasius Kircher in zijn boek zegt dat de Joden, als hun echtgenote krank wordt en zij bang zijn voor een heks, op de muren de woorden schrijven: 'Adam, Hawa. Huc – Lilit', wat zoiets moet betekenen als: 'Adam met Eva, komen jullie hierheen, en jij, Lilit, dat wil zeggen heks, maak dat je wegkomt.' Dit moet het zijn. Ongetwijfeld is hier onlangs ook een kind geboren.

De hoogerwaarde stapt over de hoge drempel en gaat geheel op in de warme specerijenlucht. Een tijdje blijft hij zo staan, totdat zijn ogen gewend zijn aan de schemer, want het licht wordt hier slechts door een klein raam binnengelaten, dat bovendien met bloempotten is afgeschermd.

Achter de toonbank staat een puber bij wie zojuist wat snorharen zichtbaar zijn geworden, hij heeft volle lippen die eerst lichtjes trillen bij het zien van de hoogerwaarde en vervolgens een woord proberen te vormen. Hij is volkomen verrast.

'Hoe heet je, jongen?' vraagt de priester onbevreesd, om te laten zien hoe zeker hij zich voelt in dit donkere, lage winkeltje en de puber aan te sporen tot een gesprek, maar de ander geeft geen antwoord. '*Quod tibi nomen est**?' herhaalt hij dus officieel, maar het Latijn dat tot begrip zou moeten leiden klinkt plotseling al te plechtig, alsof de priester hier is gekomen om exorcismen te verrichten, zoals Christus in het Evangelie volgens Lucas, die met dezelfde vraag een bezetene tegemoet treedt. Maar de jongen spert zijn ogen alleen nog maar verder open en herhaalt 'bh, bh', en schiet vervolgens pijlsnel achter de schappen, waarbij hij tegen een aan een spijker hangende streng knoflook aan loopt.

De priester heeft onverstandig gehandeld; hij had niet moeten verwachten dat ze hier Latijn spreken. Hij bekijkt zichzelf kritisch: onder zijn mantel steken de zwarte, harige knopen uit van zijn soutane. Daar is de jongen ongetwij-

feld van geschrokken, denkt de priester, van de soutane. Hij lacht in zijn vuistje en moet denken aan de bijbelse Jeremia, die een keer ook bijna zijn hoofd was kwijtgeraakt en jammerde: '*Aaa, Domine Deus ecce nescio loqui!*' Here God, zie, ik kan niet spreken.'

Vanaf dat moment noemt de priester de jongen bij zichzelf Jeremia. Hij weet niet wat hij moet doen, nadat die ander zo plotseling is verdwenen. Hij kijkt de winkel dus rond, waarbij hij de knoopjes van zijn mantel dichtknoopt. Het was pater Pikulski die hem had overgehaald hiernaartoe te komen; hij had naar hem geluisterd, maar nu vindt hij het geen goed idee meer.

Niemand komt van buiten naar binnen, waarvoor de priester God in gedachten bedankt. Het zou geen alledaags gezicht zijn geweest: een katholieke priester, de deken van Rohatyn, in de winkel bij een Jood wachtend om als een burgervrouw te worden geholpen. Pater Pikulski had hem aangeraden naar rabbijn Dubs in Lwów te gaan, hij kwam daar zelf vaak en was veel van hem te weten gekomen. En ook de priester was erheen gegaan, maar de oude Dubs had volgens hem genoeg van katholieke priesters die hem naar boeken vroegen. Hij was onaangenaam verrast door zijn verzoek en wat de hoogerwaardede Benedykt het meest interesseerde had hij niet of hij deed alsof hij het niet had. Hij trok zijn gezicht in een beleefde plooi en schudde klakkend met zijn tong het hoofd. En toen de priester hem vroeg wie hem zou kunnen helpen, had Dubs zijn schouders opgehaald en hem, na zijn hoofd naar achteren te hebben afgewend alsof er iemand achter hem stond, te verstaan gegeven dat hij het niet wist en dat als hij het had geweten hij het hoe dan ook niet zou hebben gezegd. Later had pater Pikulski de hoogerwaardede deken uitgelegd dat het om Joodse ketterijen ging en ze, hoewel zij er zelf prat op gaan dat er bij hen geen ketterijen voorkomen, voor die ene een uitzondering leken te maken en die oprecht haatten, zonder hier doekjes om te winden.

Uiteindelijk had Pikulski hem aangeraden naar Szor te gaan. Het grote huis met de winkel aan het marktplein. Maar hij had daarbij wel wat steels, ironisch naar de priester gekeken, of had de geestelijke dit alleen maar gedacht? Misschien had hij die Joodse boeken via Pikulski moeten regelen? Al was de hoogerwaardede deken niet zo op hem gesteld. Dan had hij zich hier nu niet zwetend zo hoeven staan schamen. Maar de hoogerwaardede kent veel deemoed en was dus in zijn eentje gegaan. En er was nog iets wat niet zo begrijpelijk was: er had zich een klein woordspel bij deze hele kwestie gevoegd; wie gelooft nu dat zulke zaken invloed hebben op de wereld? De priester werkte juist ijverig aan een bepaald fragment bij Kircher waar gesproken werd over de grote os Szorobor. En misschien had die woordovereenkomst hem wel

hierheen gelokt: Szor en Szorobor. Gods wegen zijn ondoorgroendelijk.

Maar waar waren die beroemde boeken, waar was die schichtig respect inboezemende figuur? De winkel ziet eruit als een gewone kraam en de eigenaar schijnt niettemin een nakomeling te zijn van een beroemde rabbijn, de wijze en hooggeachte Zalman Naftali Szor. En hier hangen knoflook, geneeskrachtige planten, staan potten met kruiden, weckflessen en flesjes, en daarin allerlei kruiden: gekneusd, gemalen of nog in hun natuurlijke gedaante, zoals stokjes vanille of spijkers van kruidnagels, bolletjes nootmuskaat. Op planken liggen op stro ook balen stoffen uitgestald: dat is vermoedelijk zijde en satijn, heel felle kleuren die de aandacht trekken. De hoogerwaarde denkt: zou hier niet iets van mijn gading kunnen zijn, maar zijn aandacht wordt alweer getrokken door een onbeholpen opschrift op een aanzienlijke donkergroene pot: HERBA THE. Hij weet al waar hij naar zal vragen als uiteindelijk iemand naar hem toe zal komen: o, een beetje van dat gewas dat hem in een betere stemming zal brengen, wat bij de hoogerwaarde deken betekent dat hij onvermoeid zal kunnen werken. En het is ook nog eens goed voor de spijsvertering. En hij zou wat kruidnagels kunnen kopen om daarmee zijn avondglühwein op smaak te brengen. De laatste nachten waren zo koud dat zijn verkleumde voeten hem verhinderden zich te concentreren op het schrijven. Hij zoekt met zijn blik naar een toonbank en dan gebeurt alles op hetzelfde moment: van achter de schappen komt een goedgebouwde man met een baard tevoorschijn in een lang wollen gewaad, waaronder Turkse schoenen met spitse neuzen uit steken. Over zijn schouders heeft hij een dunne donkerblauwe jas geworpen. Hij knijpt zijn ogen toe alsof hij uit een put is gestapt. Achter zijn rug staat die Jeremia, die eerder zo geschrokken was, nieuwsgierig te kijken en hij ziet nog twee gezichten die erg op dat van Jeremia lijken, al even nieuwsgierig en blozend. Aan de andere kant, in de deuropening vanaf het marktplein, is zojuist, buiten adem, een kleine jongen komen staan, of misschien wel een jongeman, want zijn baardgroei heeft voor een blond geitensikje gezorgd. Hijgend leunt hij tegen de deurpost, zo te zien is hij hier zo snel mogelijk naartoe komen rennen. Brutaal richt hij zijn priemende ogen op de hoogerwaarde deken en hij glimlacht schelmachtig, daarbij zijn gezonde, wijd uit elkaar staande tanden tonend. De hoogerwaarde is er onzeker over of dit soms geen spottende glimlach is. Hij geeft de voorkeur aan de plechtige gestalte in de jas en het is ook tot die gestalte dat hij zich buitengewoon beleeft richt: 'Neemt U Edele me niet kwalijk dat ik stoer ...'

De ander kijkt gespannen naar hem, maar al na een tijdje verandert langzaam de uitdrukking op zijn gezicht. Er verschijnt iets van een glimlach. De

hoogerwaarde deken begrijpt plotseling dat die ander hem niet begrijpt, dus begint hij nu anders, in het Latijn, er blijmoedig zeker van dat hij zijn gelijke heeft gevonden.

De Jood wendt zijn blik langzaam naar de jongen in de deuropening die buiten adem is maar nu kloek binnenstapt, zijn jasje van donkere lakenstof rechttrekt.

‘Ik zal tolken’, verklaart hij met een onverwacht lage stem en een licht Roetheens accent, en terwijl hij met zijn vinger naar de hoogerwaarde deken wijst, zegt hij geroerd dat hij een echte, heel echte priester is.

Het is bij de hoogerwaarde niet opgekomen dat een tolk weleens nodig zou kunnen zijn, op de een of andere manier heeft hij daar niet aan gedacht. Hij is in de war en weet niet hoe hij zich hieruit moet redden, want de ganse kwestie, die in eerste aanzet erg delicaat is, wordt plotseling publiek en zo meteen komt hier de hele jaarmarkt over de vloer. Het liefst was hij weer de kille, van paardenmest doordrongen mist in gelopen. Hij begint zich in dit lage vertrek ingesloten te voelen, in deze van de geur van specerijen zware lucht, bovendien staat er al iemand van de straat nieuwsgierig te kijken om te zien wat hier gaande is.

‘Ik zou graag een woordje met de geachte Elisza Szor willen spreken, als hij dat goedvindt’, zegt hij. ‘Onder vier ogen.’

De Joden zijn verrast. Ze wisselen wat zinnen uit, Jeremia verdwijnt en pas na enige tijd vol onverdraaglijk zwijgen keert hij terug. Kennelijk heeft de priester toestemming gekregen en nu leiden ze hem tot achter de schappen. Dat gaat vergezeld van allerlei gefluister, licht getrippel van kindervoeten, gedempt gegiechel: alsof er achter de dunne houten wanden massa’s andere mensen staan die nu door de spleten nieuwsgierig naar de door de uithoeken van een Joods huis wandelende hoogerwaarde deken van Rohatyn kijken. En het blijkt ook dat het winkeltje aan het marktplein niet meer dan een voorportaal is van een veel breder opgezet bouwsel, een soort bijenkorf: kamers, gangtjes en trapjes. Het hele huis is groter en rond een binnenplaats gebouwd die de priester slechts vanuit een ooghoek ziet door een raampje in een vertrek waar ze even zijn blijven staan.

‘Ik ben Hryćko’, zegt de jongen met het baardje als ze zo onderweg zijn. De priester realiseert zich dat als hij nu op zijn schreden had willen terugkeren, hij niet eens zou hebben geweten hoe hij uit dit bijenhuis zou moeten geraken. Hij begint te zweten door deze gedachte en op dat moment gaat een van de deuren krakend open en verschijnt in de opening ervan een slanke man in de kracht van zijn leven met een helder, glad, ondoordringbaar gezicht met een

grijze baard in een gewaad tot over zijn knieën, met aan zijn voeten wollen kousen en zwarte pantoffels.

‘Dit is nu rabbijn Elisza Szor’, fluistert Hryćko aangedaan.

De kamer is klein, laag en zeer sober ingericht. In het midden bevindt zich een brede tafel, er ligt een opengeslagen boek op, daarnaast liggen andere op enkele stapels; de blik van de priester waart gretig over hun ruggen, in een moeizame poging de titels te lezen. De hoogerwaarde weet weinig over Joden in het algemeen en die uit Rohatyn kent hij alleen van zien.

Plotseling komt het de priester sympathiek voor dat beiden klein van gestalte zijn. Te midden van lange mensen voelt hij zich altijd wat confuus. Ze staan tegenover elkaar en heel even heeft de priester de indruk dat de ander ook content is met deze overeenkomst. De Jood gaat zachtjes zitten, glimlacht en wijst naar een bank voor de priester.

‘Met uw permissie en in deze ongewone omstandigheden kom ik hier naar U Edele geheel incognito, na veel over uw grootse wijsheid en eruditie te hebben vernomen ...’

Hryćko blijft halverwege de zin steken en vraagt aan de priester: ‘In-cog-ni-to?’

‘Jazeker, dat betekent dat ik suppleer om discretie.’

‘En wat is dat? Sup-ple-er? Dis-cre-tie?’

De priester zwijgt onaangenaam verrast. Hij heeft het wel getroffen met de tolk, hij ziet dat de ander hem niet begrijpt. Hoe moeten ze dan met elkaar praten? In het Chinees? Hij zal zijn best doen om het simpel te zeggen: ‘Ik verzoek beleefd om geheimhouding, want ik verberg immers niet dat ik de deken van Rohatyn ben, een katholiek priester. Maar voor alles ben ik auteur.’ Het woord ‘auteur’ benadrukt hij met geheven vinger. ‘En ik zou hier niet als geestelijke willen spreken, maar juist als auteur die gestaag werkt aan een zeker opusculum ...’

‘O-pus-cu-lum?’ hoort hij de weifelende stem van Hryćko.

‘... een klein werkje.’

‘Aha. Neemt u me alstublieft niet kwalijk, maar ik heb geen Pools geleerd, alleen de gewone taal, zoals de mensen spreken. Alles wat ik weet heb ik gehoord rond de paarden.’

‘Van paarden?’ vraagt de priester buitengewoon verbaasd, kwaad op de slechte vertaler.

‘Nou, want ik werk bij de paarden. Handel.’

Hryćko spreekt en gebruikt daarbij ook zijn handen. De man kijkt met zijn

donkere, ondoordringbare ogen naar hem en de priester bedenkt dat hij misschien wel met een blinde te maken heeft.

‘Na wel enkele honderden auteurs van a tot z gelezen te hebben,’ gaat de priester verder, ‘hier en daar wat geleend, dan weer opgekocht, heb ik het gevoel dat vele boeken aan mijn aandacht zijn ontsnapt en dat ik er op die manier absoluut geen toegang toe heb.’

Hier onderbreekt hij zichzelf en wacht tot de ander iets zal zeggen, maar Szor knikt alleen met een uiterst vriendelijke glimlach waaruit niets valt op te maken.

‘En aangezien ik gehoord heb dat U Edele hier een zeer welvoorzienende bibliotheek hebt, heb ik zonder voor nog geen goud te willen incommoderen ...’ – dan verbetert hij meteen met tegenzin – ‘... te storen of tot last te zijn, de moed verzameld in weerwil van de gewoonte, maar tot nut van anderen hierheen te komen en ...’

Hij zwijgt, want op dat moment gaat de deur plotseling open en betreedt zonder enige aankondiging een vrouw deze lage ruimte. In de schemer half zichtbare gezichten volgen haar tot aan het midden van het vertrek. Even is het gekerm van een klein kind te horen en daarna valt het plotseling stil, alsof alles zich op de vrouw wilde concentreren: met een onbedekt hoofd dat omringd is met een dichte haarbos schrijdt ze dapper binnen, met de blik ergens voor zich uit gericht, zonder ook maar naar de mannen te kijken; ze draagt een kruik en gedroogde vruchten op een dienblad. Ze is gekleed in een brede gebloemde jurk met daaroverheen een geborduurd schort. Ze tikt met spitse rijgskoenen op de vloer. Ze is klein van gestalte, maar welgevormd, haar figuur trekt de aandacht. Achter haar aan dribbelt een klein meisje dat twee glazen draagt. Ze kijkt met zo’n ontzetting naar de priester dat ze onoplettend tegen degene die voor haar uit loopt op botst en struikelt. De glazen rollen over de vloer, nog maar goed dat ze van dik glas zijn. De vrouw besteedt geen aandacht aan het kind, werpt echter een snelle en brutale blik op de priester. Haar donkere, schemerige ogen glinsteren groot en afgrondelijk en over de ontstellend witte huid trekt onmiddellijk een blos. De hoogerwaarde deken, die geen contact heeft met jonge vrouwen, voelt zich verrast door deze plotse binnekomst; hij slikt een keer. De vrouw zet luidruchtig de kruik en het bord op tafel alsmede de van de grond opgeraapte glazen en opnieuw voor zich uit kijkend verlaat ze het vertrek. De deur wordt luid dichtgegooid. Hryćko, de tolk, lijkt ook in de war. Elisza Szor komt ondertussen overeind, pakt het kind op en zet het op zijn knieën, maar het meisje maakt zich los en verdwijnt achter haar moeder aan.